

О.П. Мартем'янова «З досвіду викладання курсу «Історичні портрети діячів доби античності». Основний акцент доповідачі зробили на перспективу, а не ретроспективу біографістики, шляхи та майбутній розвиток науки, підійшовши до питання з власних професійних позицій.

У ході конференції відбулися переговори між директором Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства І.Б. Матяш та деканом історичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна С.І. Посоховим, директором Держархіву Харківської області В.В. Резніковою, які намітили напрямки розширення співробітництва.

На конференції відбулася презентація двох велими цікавих видань. Перше з них — «Проблеми періодизації історії та історіографічного

процесу» (Харків, 2002, 168 с.), укладено за матеріалами V Астаховських читань (Харків, 2001), друге — «Страницы из жизни Учителя (В.И. Астахов в исследованиях и воспоминаниях)» (Харків, 2002, 176 с.), — збірка спогадів про В.І. Астахова та досліджень його біографії. Було розгорнуто виставку наукового доробку В.І. Астахова, останніх біографістичних досліджень харківських учених.

У цікавих спогадах і враженнях, доповідях і дискусіях сплинув час конференції. VI Астаховські читання наптовхнули всіх присутніх ще раз на думку про те, що пам'ять, передусім, потрібна живим, для того, щоб завжди нам, переінакшеним часом, можна було «повернутись» у часі до інакших, і все ж таки, нас, пізнати себе.

Ірина Преловська

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ УАПЦ 1920–1930 рр.

На хвилі зацікавлення церковною історією, якої «не існувало» в СРСР та УРСР, і процесу відродження автокефальної Церкви в Україні на початку 1990-х рр. відбулося звернення науковців до цієї проблематики. Проїшли наукові конференції, вийшли друком статті і монографії, досліджуються різні аспекти життя та діяння УАПЦ 1920–30-х рр. Матеріали і документи I Всеукраїнського Церковного Собору УАПЦ 1921 р. були підготовлені до видання Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України і побачили світ окремим виданням у Львові 1999 року¹. Упорядкували том працівник ЦДАВО України Г. Михайличенко та співробітники Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Л. Пилявець та І. Преловська.

З початку існування Інституту тема дослідження та видання друком архівних документів з історії Православної Церкви в Україні новітньої доби є одним з напрямків діяльності. Велику роботу було пророблено у справі пошуку, копіювання та археографічного опрацювання документів з фонду №3984 ЦДАВО України під назвою «Українська Автокефальна Церква. Відділ керівничий».

Видання друком матеріалів цієї серії, зокрема матеріалів Першого Всеукраїнського Пра-

вославного Церковного Собору, є надзвичайно важливим у справі вивчення церковної історії України в ХХ ст., як складової частини загальноукраїнської історії. Сучасний стан Православ'я в Україні і проблеми, пов'язані з протистоянням різних його напрямків, вимагає введення до наукового обігу досі невивчених документів, які мають безпосереднє значення для вивчення коріння тих конфліктів, які сьогодні є реальністю в державному та суспільному житті.

Документи I Всеукраїнського Собору УАПЦ 1921 р. мають велике інформаційне значення. Видання друком стенограм Собору, його канонів та ухвал, списків учасників Собору та інших документів дозволяють досить об'єктивно відтворити хід тогочасних подій, зрозуміти мотивацію його учасників, дослідити теоретичну спадщину таких відомих діячів українського національного відродження, як А. Кримський, В. Данилевич, К. Стеценко, П. Тичина, П. Демуцький, Я. Яциневич та ін.

Зараз в Інституті української археографії та джерелознавства триває робота з підготовки до видання другого збірника документів цієї серії. Йдеться про матеріали II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. З документів Собору 1927 р. опубліковано тільки незначну частину

в збірнику матеріалів українського християнського самовидаву «Мартирологія Українських Церков»². В цьому збірнику почасти видруковані матеріали, які зібрав діяч з середовища УАПЦ (Соборноправної), що утворилася в Німеччині у 1947 р. внаслідок розколу УАПЦ під проводом митрополита Полікарпа (Сікорського), прот. Митрофан Ядась³, витяги з «Історії Української Православної Церкви», автором якої є митрополит УАПЦ Василь Липківський (1921–1927), а також звернення Собору до вірних УАПЦ та частину інтронізаційного слова новообраного на цьому Соборі митрополита Миколая Борецького (1927–1930).

Аналітичний огляд діяльності цього Собору вже почасти було здійснено проф. Іваном Власовським в його 4-томній праці «Нарис історії Української Православної Церкви»⁴ та українським дослідником Арсеном Зінченком в його монографії, присвяченій життєпису митрополита Василя Липківського⁵.

Архівні документи про подальше життя цієї Церкви, зокрема матеріали II Собору УАПЦ 1927 р. поки що не були опубліковані. Можливо, цьому перешкоджало упереджене ставлення до Собору, викликане тиском з боку радянської влади, яка ще в 1926 р. поставила спеціальною умовою дозволу на проведення Собору усунення о. митрополита Василя Липківського від церковного служіння. І тому тема спроби реформування УАПЦ взагалі залишається недослідженою. Саме існування УАПЦ 1927 р. вже було полемічним, бо політична ситуація в Україні в цей період була зовсім іншою ніж 1921 р.

За канонами УАПЦ, наступний Собор мав відбутися 1926 р., але державний уряд не дав дозволу на його проведення і не дозволяв реєстрацію статуту УАПЦ. Статут було зареєстровано тільки 10 грудня 1926 р. ВПЦР листівно зверталася до НКВС УСРР 5 серпня 1927 р. з проханням надати дозвіл скликати Собор, повідомляючи про те, що Передсоборна Рада, що відбулася 26–30 липня 1927 р., розробила проект програми, визначила доповідачів й обрала Передсоборну Комісію. Тому Президія ВПЦР просила НКВС дати дозвіл на скликання з 17 жовтня до 1 листопада 1927 р. у м. Києві в соборі св. Софії 2-го Всеукраїнського Церковного Собору для вирішення питань, зазначених у програмі.

27 липня 1927 р. на засіданні Передсоборної Ради було оголошено, що окрім ухваленого порядку обговорення майбутнього Собору, представник влади просить звітати до нього о. Митрополита Василя Липківського та

5 представників Церкви. Народою було обрано делегацію з Архiep. Йосифа Оксіюка та Костянтина Кротевича, Єп. Миколау Борецького, святц. Шарая та Тарана й мирянина Кулиду. Представник уряду зазначив, що він подав всі УАПЦ відомості про виступи о. Митрополита, які уряд вважає контрреволюційними. Йшлося про те, що звинувачення проти митрополита Василя Липківського висувалися на підставі записаних кимось розмов, в яких о. Митрополит оцінював стан Радвлади «як стан агонії» і навіть казав, що «Радвладі залишилось 2–3 тижні існування»⁶.

Тут же, на нараді Єп. Костянтина Малюшкевич висловився за те, щоб передати справу митрополита до суду, бо «є загроза підвести всю Церкву під небезпеку». Ця заява красномовно свідчила про те, що в середовищі УАПЦ станом на 1927 р. вже давно вирували пристрасті далекі від церковних і справа була не тільки в звинуваченнях у «петлорівщині», а лежала в площині стосунків між радянською владою і УАПЦ. Проблема була в тім, що з самого початку приходу більшовиків в Україну в лютому 1919 р. ВПЦР ухвалила стати на ґрунт радянського закону про відокремлення Церкви від держави, а школи від Церкви і зареєструвалися як Всеукраїнська Спілка православних парафій на чолі з ВПЦР. Тоді ж ця організація отримала від влади дозвіл на користування храмами м. Києва — Св. Софії, Андріївської церкви, Микільського військового собору (Печерськ), Св. Іллі та ін.⁷

Але стосунки між владою і УАПЦ почали розвиватися зовсім не по тому сценарію, на який сподівалося керівництво УАПЦ і 1927 р., коли діяльність радянської влади щодо церкви вже набула остаточного оформлення і чіткого спрямування, УАПЦ опинилася в повній залежності від наказів влади. Маніпулювання УАПЦ здійснювалося через керівний склад ВПЦР, як це видно навіть з матеріалів Передсоборної наради. В суботу, 30 липня 1927 р., доповідь «Церква в Державі та їх відокремленість» робив архієп. Микола Пивоварів, який щойно повернувся до УАПЦ після перебування в розкольницькому угрупованні під назвою «Діяльно-Христова Церква». Йшлося про відокремленість Церкви від Держави, яка є одною з підвалин УАПЦ, аполітичність, зовнішнє і внутрішнє відокремлення Церкви від Держави, про Російську синодальну Церкву.

В доповіді знову було зазначено, що свого часу було прийнято декрет про відокремлення Церкви від Держави свідомо, «як довгождану умову розвитку й правдивого життя Церкви».

XI. Бібліографія, рецензії, інформація, хроніка

М. Кобзар зробив доповідь про роботу по організації Собору. Він запропонував запросити 4-х стенографів, які б працювали позмінно, 3-х друкарів, взяти 2 друкарські машини напрокат тощо. Безпосередньо для засідань він запропонував обладнати приміщення Собору, підготувати кімнати для житла, забезпечити освітлення приміщення під час засідань.

Сам Собор мав відбутися в теплій Софії (Київ, Володимирська, 24). Делегатів планувався розмістити в приміщеннях, які повинні були надати місцеві парафії УАПЦ. Як делегатів планувався запросити Президію ВПЦР, науковців, учасників I Всеукраїнського Собору УАПЦ 1921 р., представників УАПЦ за кордоном (за кошти УАПЦ разом з клопотанням про візу) та представників інших православних Церков в Україні. Окремою пропозицією було внесено запрошення колишніх членів Президії ВПЦР як почесних гостей. Планувалося також запрошення представників УАПЦ в Америці, Оренбурзі й Семиріччі. Було подано пропозицію щоб під час Собору було переведено служби «Слово Христне» і «Визволення», автором яких був В. Чехівський⁸. Ухвалили гостей розмістити на хорах в Софії, а науковців — поблизу Президії.

Програма II Собору УАПЦ 1927 р. включала пункти з богословських напрямків: стан релігії взагалі і християнства в світовому житті; антагонізми в оцінці релігії; роль й місце християнства в сучасному житті; характеристика різних християнських течій; методи організації християнського світогляду й церковної думки; основні вимоги християнського світогляду в галузі учення віри; основні апологетичні питання сучасності; характеристика сучасних богословських течій; учення про Церкву, як громаду Христову, та її благодатне життя.

Планувалося також заслухати доповіді з основних вимог сучасного християнського світогляду в галузі учення моралі та її зв'язку з суспільними відносинами. Зокрема про погляд УАПЦ на смертну кару, війну та вбивство, на соціальні й національні взаємовідносини, на засоби й форми християнської благодійності, на сім'ю, дітей й юнацтво, на засоби боротьби з пияцтвом, злодіємством та марнославством. У справі змін основ організації Церкви, значення канонів та розуміння соборноправности було ухвалено переглянути Канони УАПЦ 1921 р. «за вимогами церковного життя», а також здійснити кодифікацію канонів, обговорити засоби підтримання церковної дисципліни та принципи повернення до УАПЦ тих, що відійшли від неї.

Окремо під час II Всеукраїнського Церковного Собору УАПЦ 1927 р. планувався заслухати доповіді у церковно-освітній справі УАПЦ — завданням і методам церковно-освітньої праці, формам організації богословської освіти, засобам церковної самоосвіти, проповіді УАПЦ, церковному видавництву, організації богословсько-наукової праці. Цікаво по програмі II Собору простежити розвиток тих новотворів, які запровадила в себе УАПЦ після 1921 р. Планувалося виголосити доповіді по богослужбовій галузі церковного життя: а) розвиток сучасних форм церковного богослужіння, б) перегляд богослужбового уставу в службах воскресних, святкових, буденних; складення нових чнів, в) зовнішня частина богослужіння (вигляд храмів і внутрішній розподіл їх, богослужбовий одяг), г) читання, співи й музика на Божих службах, д) проповідницька частина, е) перехід на новий стиль.

Спеціального дослідження заслуговує розділ програми Собору, який стосувався ставлення УАПЦ до інших християнських церков. Планувалося обговорити основи міжцерковних відносин та відношення УАПЦ до інших православних Церков на Україні, за її межами, до «Римського папізму», до різних протестантських течій та християнських угруповань на терені України. Програма Собору була настільки широкою, що на порядок денний були винесені доповіді про відношення УАПЦ до нехристиянських релігійних об'єднань: теософії, іудаїзму, магометанства, буддизму, інших східних релігій, до атеїзму.

Після тривалої передсоборної роботи і праці ВПЦР з організації скликання Собору II Всеукраїнський Собор УАПЦ розпочав свою роботу після Божественної Літургії в храмі Св. Софії і урочистого молебна. Засідання почалося о 17 год. 35 хвилин 17 жовтня 1927 р. На Собор повинно було з'явитись від 250 до 300 делегатів, але в перший день було тільки 160. На початку засідання Голова Президії еп. П. Ромоданів, підводячи підсумки діяльності УАПЦ, зазначив, що I Собор знаменував собою акт відродження, а II Собор «повинен бути Собором самопізнання та самовизначення». Після П. Ромоданова виступив митрополит Василь Липківський з короткою промовою, в якій йшлося про досягнення I Собору УАПЦ 1921 р.

На третій день роботи Собору 19 жовтня 1927 р. було поставлено питання про відношення Уряду до УАПЦ і з цією метою на початку засідання Собор обрав делегацію. Саме в контексті ставлення Уряду до УАПЦ митро-

полит Василь Липківський зачитав на засіданні свою заяву. Заяву витримано в спокійному дусі, хоча о. митрополит відверто сказав, що його підозрюють в контрреволюційних настроях щодо державної влади і це ставлення переноситься на всю УАПЦ. Але незрозумілою до кінця залишається позиція о. митрополита Василя — палкого трибуна і оборонця Української Церкви, коли він, навіть розуміючи те, що його усунуть від церковної діяльності незалежно від того, що він скаже, все одно говорить те, що від нього вимагають обставини на Соборі і, ще конкретніше, — представники влади.

Внаслідок такої боротьби митрополита Василя Липківського і його заступника архієпископа Нестора Шараївського було усунуто від керівництва УАПЦ і натомість обрано нового митрополита УАПЦ Миколая Борецького та його заступників — архієп. Йосифа Оксїюка та Костянтина Малюшкевича. Були обговорені численні доповіді з різних питань церковного життя.

Після II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. цій Церкві залишалося існувати формально 3 роки, фактично років десять, коли від неї залишилися тільки невеликі громади десь на периферії та окремі священики і диякони, які якимось дивом вижили. Представники цієї Церкви більше змогли зробити для увічнення пам'яті засновників УАПЦ в діаспорі, на еміграції.

У збірнику документів цього Собору, який укладається в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, плануються до публікації документи та матеріали з історії Української Автокефальної Православної Церкви за 1927 р. Майже всі ці документи будуть оприлюднені вперше. Ті з них, які стосуються підготовки і ходу II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 1927 р., виявлені у фонді ЦДАВО України №3984 «Українська Автокефальна Церква. Відділ Керівничий».

Ці справи зберігалися в ЦДА УРСР (м. Харків), де фонд мав №880. Після передачі матеріалів цього фонду до Центрального державного архіву Жовтневої революції (нині — ЦДАВО) фонд отримав нинішній номер. Цей фонд має 4 описи, до яких внесено 2925 справ. Опис №1 охоплює документи за 1920–1924 рр. і попередньо містив 503 справи. На сьогодні є 484 справи. Опис №2 являє собою особисті справи духовенства УАПЦ (не друкуються). Після вилучення з нього справ на сьогодні на-

явні 1276 справ, замість 1279. До опису №3 внесено 843 справи, що хронологічно охоплюють 1918–1929 рр. Опис №4 включає справи за 1918–1929 рр. у кількості 300 од. зб. Більшість справ, що містить машинописні варіанти стенограм Собору, знаходиться в описі №4 за №175–178. Через те, що формування справ та їх поділ за описами іноді відбувались без збереження хронологічної послідовності, деякі матеріали II Собору опинилися в різних справах фонду.

У справах протоколи засідань загалом упорядковані, про що свідчить збереження навіть незначних за змістом записок та інших матеріалів. Документи, представлені в цьому збірнику, за невеликим винятком, невідомі не тільки широкому читачькому загалу, але й науковцям, які досліджують історію православ'я в Україні. Попри не досить добрий стан збереженості матеріалів та відсутність частини з них, документи є великою історичною цінністю для майбутніх дослідників цього періоду історії Православної Церкви в Україні.

Збірник складатиметься з трьох розділів. У першому буде подано стенограми засідань Собору з додатками. Протоколи засідань II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. збереглися у декількох машинописних ідентичних за змістом і виглядом варіантах. Всі вони розшифровані, передруковані, але не відредатовані, оскільки при порівнянні текстів стенограм не віднайдено майже ніяких редакторських приміток. Стенограми збереглися тільки в копіях і не мають підписів. Зіставлення всіх видів протоколів показало абсолютну ідентичність текстів. В середньому віднайдено по 3 варіанти кожної стенограми, віднайдено серед протоколів за 17 жовтня 1927 р. — першого дня засідань Собору. Віднайдено 3 варіанти, ідентичні машинописними копіями.

Останній день засідання собору — 30 жовтня. Не вдалося віднайти стенограми за цей день серед матеріалів фонду. Але в іншій справі збереглися два документи, які свідчать про те, що засідання в цей день все-таки відбулося. У справі під заголовком «Машинописні та рукописні тексти журналу «Церква і Життя» за 1925–1928 р.» (оп. 3, спр. 354). Віднайдено текст промови невідомого автора на закритті собору, датованої 30 жовтня 1927 року (арк. 232–234). Це машинописна копія, виправлена олівцем від руки. Цей документ має заголовок: «З ласки Божої II-й Всеукраїнській Православній Церковній Собор до всіх вірних дітей Святої Православної Української Автокефальної Церкви». Інший до-

XI. Бібліографія, рецензії, інформація, хроніка

кумент — промова новообраного митрополита Київського і всієї України † Миколая Борецького при закритті собору. Цей документ має повні вихідні дані: «...у св[ятому] м. Києві з катедри св. Софії Р[оку] В[ождо] 1927, м[ісяця] Жовтня 30 дня. Документ зберігся у вигляді рукописної копії (арк. 235–238).

Інші стенограми та додатки до них, які подаються далі, сформовано таким же чином: окрім наявних додатків до стенограми було додано матеріали з інших справ, які є дотичними до неї. Деякі стенограми подаються без додатків, оскільки не було виявлено жодних супровідних документів.

До другого розділу збірника мають увійти документи і матеріали, що дають можливість зрозуміти перебіг подій на Соборі. Буде опубліковано список делегатів Собору. Списки членів Собору збереглися у двох ідентичних примірниках і в справі деякі аркуші були перепутані укладачами. Найважча в списках додаткова інформація про делегатів дає можливість дослідити склад делегатів Собору, їхню освіту, фах, належність до церковного причету, соціальний стан. Окремо подаються відомості про членство у ВПЦР. Але ми не можемо твердити, що саме в такому складі відбувалися всі засідання Собору, оскільки в деяких слоггах трапляються прізвища, яких немає в списках. Ймовірно, деяких делегатів було додатково запрошено.

До третьої частини збірника мають увійти анкетні дані всіх діячів УАПЦ 1920–1930 рр., особові справи яких збереглися в фонді №3984 ЦДАВО України. Публікація такої великої кількості досі неоприлюднених архівних джерел має стати новою віхою розвитку сучасних історико-церковних студій в українській історичній науці, оскільки оприлюднення такого великого масиву документів має сприяти подальшим дослідженням історії Церкви, міжцерковних відносин, персоналій, культуроло-

гічних студій, джерелознавчих та історіографічних досліджень тощо.

¹ Перший Всеукраїнський православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали.— Київ-Львів: Жовква, 1999.— 560 с.

² Мартирологія українських церков.— Торонто, Балтимор, 1987.— Т. 1: Українська православна Церква.— С. 137–150.

³ Опубл. у кн.: Матеріали до Патерика Української Автокефальної Православної Церкви / Упоряд. прот. митрофан Явдась.— Мюнхен, УАПЦ, 1951.— Ч. 1.— С. 18–21, 42–44. Друге видання: Мартирологія українських церков.— Торонто, Балтимор, 1987.— Т. 1: Українська православна Церква.— С. 137–141.

⁴ Власовський І., проф. Нарис історії Української Православної Церкви. В 4 т.— Нью-Йорк; Бавд-Брук: Вид. УПЦ в США, 1961. Репринтне видання в Україні: К., 1998.— Т. IV, Ч. I.— С. 198–207.

⁵ Зінченко А. Визволитися вірою: Життя і діяння митрополита Василя Липківського.— К.: Дніпро, 1997.— С. 268–279.

⁶ ЦДАВО України, ф. 3984, оп. 4, спр. 167, арк. 21.

⁷ Преловська І. ВПЦР — організаційний осередок УАПЦ (1917–1921) // Український церковно-визвольний рух і утворення Української Автокефальної Православної Церкви: Матеріали наук. конф., Київ, 12 жовтня 1996 р.— К.: Вид. Комітету для відзначення 75-річчя УАПЦ, 1997.— С. 29–49.

⁸ Див. докл.: Преловська І. Доля Благоснісника // Старожитності.— К., 1995.— №5–6 (72–73)— С. 24–25; Вона ж. Ідеї раннього християнства (I–IV ст.) як основа для розбудови національної церкви в Україні (За матеріалами I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. в Києві) // Наукові записки: 36. праць молодих вчених та аспірантів.— К.: Вид. Ін-ту укр. археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1996.— Т. 1.— С. 321–342; Вона ж. Відправа Благоснісника // Розбудова держави.— К., 1996.— №1(42)— С. 45–51; Вона ж. Діяльність В.М. Чехівського, Благоснісника УАПЦ, як богослова по обґрунтуванню канонічності УАПЦ (біографічний нарис і огляд праць) // Наукові записки: 36. праць молодих вчених та аспірантів.— К., 1997.— Т. II.— С. 295–321 та інші.

Ліліна Одинока

ВИВЧАЄМО НАШУ ІСТОРІЮ

(Мітрафан Віктаравіч Доунар-Запольскі: Біябібліографічны наказальнік / Уклад:

В.У. Скалабан і ін.— Мінськ: Нац. б-ка Беларусі, 2001.— 120 с.)

Характерною рисою сучасного етапу розвитку історичної науки в Україні є стійкий інтерес до життя і творчості її визначних постатей, так як для повноти історичної та куль-

турної пам'яті необхідно повернути історії забути або малознані імена діячів, котрі своєю теоретичною, творчою та практичною діяльністю сприяли розвитку вітчизняної науки. В